Берчак В. С., Лаврик О. Д.

ЛІСОВІ АНТРОПОГЕННІ ЛАНДШАФТИ ДОЛИНИ р. СОРОКИ (БАСЕЙН ПІВДЕННОГО БУГУ)

Річкові долини Середнього Побужжя у минулому були покриті суцільними лісовими масивами. Використання лісових ресурсів для опалення; будівництва жител, млинів, мостів, гребель і загат; розвиток лісових промислів, що потребували використання деревини; суцільні вирубки лісів із метою сільськогосподарського природокористування та з селитебною метою призвели до знищення натуральних лісів у долинах малих річок, зокрема й у долині річки Сороки. У подальшому натуральні лісові ландшафти були повністю замінені антропогенними.

Сучасні *лісові антропогенні ландшафти* – це багаторічні, частково регульовані людиною ландшафтні комплекси, що сформувалися і продовжують розвиватися на основі натуральних лісів стихійно, шляхом заміни цінних корінних порід малоцінними або за рахунок насадження. У їх структурі науковці [4; 1] виділяють умовно натуральні, похідні та лісокультурні ландшафти.

Своєрідність структури лісових антропогенних ландшафтних комплексів розглянемо на прикладі долини річки Сороки (басейн Південного Бугу). Річка протікає в межах Христинівського району Черкаської області та Гайсинського й Іллінецького районів Вінницької області. Бере початок на східній околиці села Велика Севастянівка і через 36 км нижче міста Дашів впадає в Соб. Площа басейну − 385 км^2. Долина річки Сороки трапецієподібна, заплава шириною 500 м, має двосторонню будову, місцями заболочена. Річище звивисте, розгалужене, шириною від 1 до 5−7 м, зарегульоване ставками. Похил річки 1,8 м/км. Живлення змішане. Воду використовують для господарських потреб [5, с. 217].

Ландшафтна структура долини річки Сороки сприяла розбудові сільських населених пунктів − Великої Севастянівки, Нараївки, Леухи, Чорторії, Городка, Китайгороду, Кам'яногірки та інтенсивному розорюванню раніше заліснених ділянок заплави та схилів під городи, сади, поля. Це стало основною причиною формування лісових антропогенних ландшафтів.

У долині річки, в межах с. Велика Севастянівка, переважають соснові, дубові, грабово-дубові та чорновільшнякові ліси. Вони представлені угрупуваннями сосняків: злаково-різнотравних (*Pinetum graminoso-herbosum*), дубово-орлякових (*Pinetum quercetoso-pteridiosum*), дубово-різнотравних (*Pinetum quercetoso-herbosum*) та зелено-мохових (*Pineta hylocomiosa*); грабово-дубових лісів волосистоосоково-яглицевих (*Carpineto-Querceta caricosa* (*pilosae)-aegopodiosa*); звичайно-дубових лісів: фіалкових (*Querceta (roboris) violosa (odoratae et hirtae)*) та орлякових (*Querceta* (*roboris*) *pteridosa*); вільшняків чистих: папоротево-осокових (*Alnetum driopteridoso-caricosum*), безщитникових (*Alnetum athyriozum*), гадючникових (*Alnetum filipendulosum*) [6, с. 108−109].

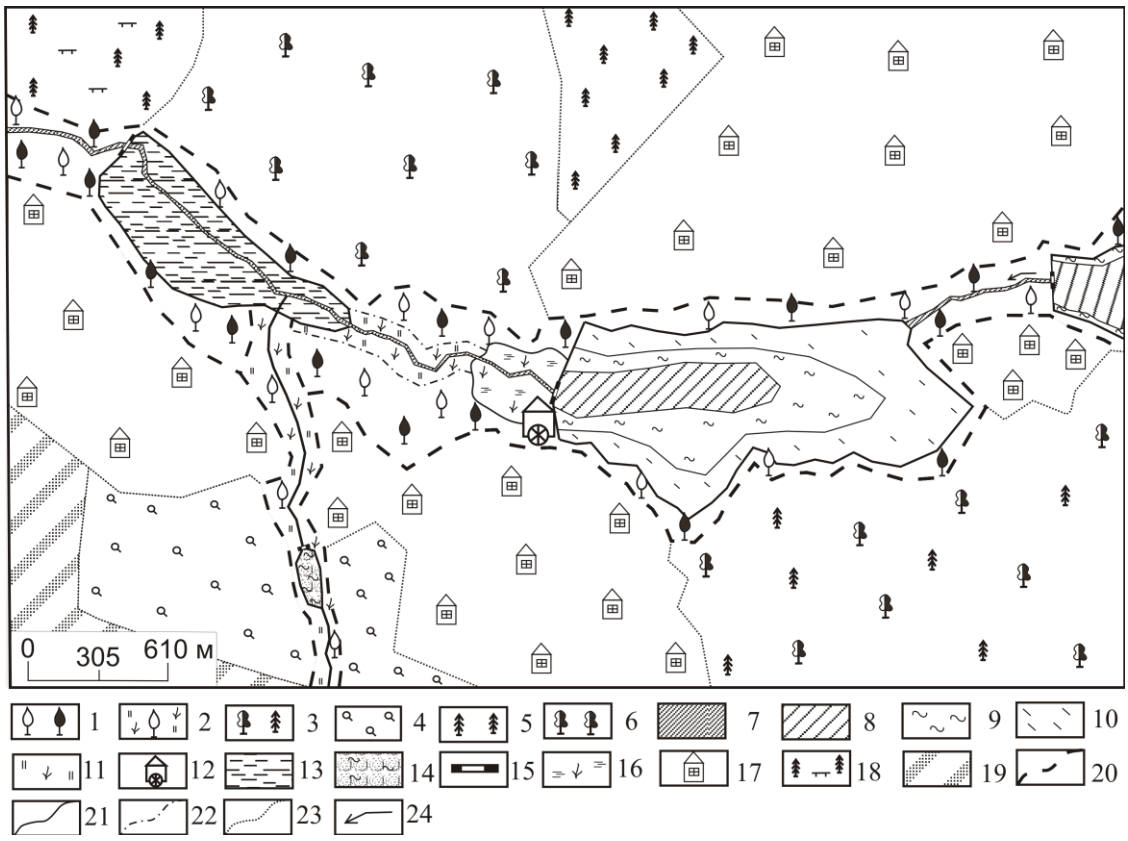

Рис. 1. Сучасні (2015 р.) лісові антропогенні ландшафти річки Сороки в межах с. Велика Севастянівна Черкаської області

Лісові антропогенні ландшафти. Похідні. Заплавні. Урочища: 1 − рівні алювіальні поверхні, зарослі вільхою чорною, акацією білою, березою бородавчастою та іншою чагарниковою рослинністю на зволожених лучних ґрунтах; 2 − рівні суглинисті поверхні з чагарниковою і різнотравно-болотною рослинністю на зволожених лучних ґрунтах. **Лісокультурні. Схилові.** Урочища: 3 − слабкопокаті (3−5°) лесові поверхні під насадженнями ясена та ялини на сірих опідзолених ґрунтах; 4 − слабкопокаті (3−5°) лесові поверхні під рідколіссям на темно-сірих ґрунтах; 5 − рівні піщано-суглинисті поверхні під насадженнями сосни на сірих опідзолених ґрунтах; 6 − покаті (10−12°) лесові поверхні під насадженнями ясена на темно-сірих ґрунтах.

Водні антропогенні ландшафти. Руслові. Урочища: 7 − неглибоке (до 0,5 м) антропогенно змінене річище Сороки, шириною 0,5−2,5 м з мілководною (до 0,3 м) лівою притокою. **Ставково-заплавні.** Урочища: 8 − центральне глибоководдя (до 2 м) з увігнутим днищем і товщею мулу до 0,3 м; 9 − глибоководдя перехідної зони (до 1 м) з рівним днищем і незначною кількістю мулу; 10 − мілководдя (до 0,5 м) із заростями очеретяно-осокової рослинності; 11 − зволожена, хвиляста піщано-суглиниста поверхня з дерново-болотними ґрунтами, заросла водно-болотною та чагарниковою рослинністю, помежована земляними дамбами; 12 – гранітно-гнейсова будівля «водяного» млина; 13 − увігнуте піщано-суглинисте днище спущеного ставу без рослинності; 14 − неглибокий ставок (до 0,5 м біля греблі) з рівним замуленим дном, зарослий у прибережній частині осоково-рогозовими асоціаціями; 15 − залізобетонні греблі із ґрунтовими дорогами. **Заплавні.** Урочища: 16 − зволожена, рівна піщано-суглиниста поверхня з дерново-болотними ґрунтами із різнотравно-злаковою рослинністю та різними видами верб.

Селитебні ландшафти. Сільські. Схилові. Урочища: 17 − покаті (10−12°) лесові поверхні під малоповерховою забудовою та городами на темно-сірих ґрунтах.

Рекреаційні ландшафти. Відпочинково-оздоровчі. Схилові. Урочища: 18 − покаті (10−12°) лесові поверхні під насадженнями сосни на сірих опідзолених ґрунтах, що раніше використовувалися для відпочинку та оздоровлення.

Сільськогосподарські ландшафти. Польові. Схилові. Урочища: 19 − слабкопокаті (3−5°) лесові поверхні під польовими сівозмінами на темно-сірих ґрунтах.

Межі. Типів місцевостей. Антропогенних: 20 − заплавного та схилового; 21 − ставково-заплавного; 22 − заплавного. **Урочищ:** 23 − антропогенних.

Інші позначення: 24 − напрям течії.

Нетерасовані схили долини річки Сороки у верхів'ї розорані під посіви сільськогосподарських культур. Нижче за течією, у межах села Велика Севастянівка, переходять у лісові масиви «Велика Березина» та «Мала Березина», які представлені лісокультурними ландшафтними комплексами. Це сосново-дубові деревостани, у другому ярусі яких зростають груша звичайна (*Pyrus communis* L.), алича (*Prunus divaricata* Ledeb.), глід криваво-червоний (*Crataegus sanguinea* Pall.), черешня (*Cerasus avium* Moenh.), у чагарниковому ярусі − бузина червона (*Sambucus racemosa* L.) та чорна (*Sambucus nigra* L.), айва довгаста (*Cydonia oblonga* Mill.).

На схилах урочища Довгий яр зі сторони Гатового ставу висаджений березовий гай. Плакорні ділянки Довгого яру засаджені дубом звичайним (*Quercus robur* L.), грабом звичайним (*Carpinus betulus* L.), кленом гостролистим (*Acer platanoides*). Підлісок формують горобина звичайна (*Sorbus aucuparia*), клен татарський (*Aceraceae tataricum* L.), ліщина звичайна (*Corylus avellana*), подекуди зустрічається глід криваво-червоний (*Crataegus sanguinea* Pall.).

У межах заплави річки Сороки в селі Велика Севастянівка (рис. 1) окрім стрічкових насаджень із верби білої (*Salix alba* L.), верби козячої (*Salix caprea* L.), берези бородавчастої (*Betula pendula* Roth.), горіха грецького (*Juglans regia* L.), вишні звичайної (*Prunus cerasus*) зустрічаються острівні умовно-натуральні та лісокультурні деревостани із вільхи чорної (*Alnus glutinosa* (L.) Gaerth.).

Лісокультурні ландшафти у долині річки належать до багаторічних, частково регульованих антропогенних комплексів. Площа листяних деревостанів становить 3149 га, у них переважають ясенові насадження. Хвойні посадки зростають на території площею 600 га. Ліси розташовані на території Монастирищенського лісництва, в якому щороку створюють від 20 до 30 га лісу. Зокрема, в 2014 році було висаджено 32 га лісових культур на землях держлісфонду. Рубки догляду проведено на площі 66 га, в тому числі освітлення − 49 га [3].

Значні за площею лісові масиви розташовані в межах долини річки Сороки на околицях сіл Кам'яногірка та Китайгород Іллінецького району Вінницької області. Переважаючими тут є дубово-соснові деревостани.

Лісові антропогенні ландшафти Середнього Побужжя, зокрема в долині річки Сороки, виконують кліматопокращувальну, протиерозійну, водоохоронну, агрозахисну, фітозоостабілізуючу, рекреаційну, естетичну та екомережоформуючу функції. Для повного їх виконання, необхідно здійснювати лісогосподарські заходи. Вони передбачають: збереження

цілісності лісових масивів; формування цінних високопродуктивних деревостанів переважно із дуба звичайного та скельного (*Quercus petraea*), ясена звичайного (*Fraxinus excelsior* L.), в'язу звичайного (*Ulmus laevis*), сосни (*Pinus sylvestris* L.) та ялини звичайної (*Pícea ábies*), граба звичайного, вільхи чорної; впровадження диференційованих систем ведення лісового господарства в залежності від цільового призначення лісів; відтворення корінних лісових угрупувань високої якості у всіх лісах, включаючи об'єкти природно-заповідного фонду; створення нових і підтримання вже існуючих об'єктів природно-заповідного фонду в якості природних осередків за рахунок залишків умовно-натуральних лісів або інших цінних ділянок лісового фонду; проведення моніторингу лісових антропогенних ландшафтів з урахуванням потреб збереження біорізноманіття; оптимізація рекреаційного навантаження на лісові масиви [2, с. 41].

Література:

1. Денисик Г. І. Лісові антропогенні ландшафти / Г. І. Денисик // Середнє Побужжя : [монографія] ; за ред. Г. І. Денисика. − Вінниця : Гіпаніс, 2002. − С. 171−175.
2. Єлісавенко Ю.А. Лісові антропогенні ландшафти Вінниччини в структурі регіональної екологічної мережі / Ю.А. Єлісавенко // Збірник матеріалів ІІ-го Всеукраїнського з'їзду екологів з міжнародною участю, 11−14 квітня 2010. − Вінниця: ТОВ «Нілан−ЛТД», 2010. − С. 39−42.
3. Ліси Черкащини. Монастирищенське лісництво. Уманський лісгосп [Електронний ресурс] // Офіційний сайт Черкаського обласного управління лісового та мисливського господарства. − Режим доступу : http://lis.ck.ua/news/show/id/5325.
4. Мильков Ф. Н. Человек и ландшафты. Очерки антропогенного ландшафтоведения / Мильков Ф. Н. − М. : Мисль, 1973. − 224 с.
5. Сорока // Географічна енциклопедія України : в 3-х т. / редкол. : О. М. Маринич (відп. ред.) та ін. − К. : «Українська енциклопедія» ім. М. П. Бажана, 1989−1993. Т. 3 : П−Я. − С. 217.
6. Чорна Г. А. Сучасний стан гідрофільного рослинного покриву Правобережного Лісостепу в аспекті його охорони / Чорна Г. А. // Наукові записки екологічної лабораторії УДПУ / Ред. кол. Г. Є. Гончаренко (відп. ред.). – К : Міленіум, 2003. − вип. 6. − С. 104−111.